

A kultúra és a tudomány az állambiztonsági iratok szemszögéből (1956–1989)

Bevezetés

A második világháború után uralomra jutott kommunista párt egyik alapvető törekvése volt, hogy hatalmi érdekeivel egyezően kézben tartsa és irányítsa a magyar kulturális élet folyamatait, valamint nagy politikai figyelmet szentelt az alkotó értelmiség kiemelkedő képviselőinek. Ha a pártirányítás eszközei kevésnek bizonyultak ahhoz, hogy a pártvezetés érvényesíteni tudja a céljait és az akaratát, akkor az adminisztratív eszközök következtek, vagyis mozgásba lendült a politikai rendőrség gépezete. Ez a folyamat már közvetlenül a második világháború után megkezdődött, a korabeli terminológia szerint *„az ideológiai területen elhelyezkedő ellenséges elemek aktív ellenforradalmi tevékenységet fejtettek ki 1945 óta. Nagy számban voltak a területen a Horthy-rezsimet kiszolgáló tudósok, írók és művészek...”*¹ Az MDP egyeduralmának megteremtése után azok az értelmiségiek váltak a rendszer kegyeltjeivé, akik elfogadták a párt ideológiai egyeduralmát, vagyis a szocialista realizmus dogmáit és a szovjet tudomány eredményeinek megkérdőjelezhetetlenségét. Azok az alkotók, akik szabadulni akartak a szellemi béklyótól, többnyire emigráltak vagy passzív ellenállásra, hallgatásra rendezkedtek be. Azok pedig, akik a szovjet minták ellensúlyozását, a művészeti élet politikamentességét és az alkotói önállóságot hangoztatták, hamarosan az államvédelmi szervek figyelmét is magukra vonták. Az egyik beszámoló szerint módszeres ügynöki operatív feldolgozó munka 1950 óta folyt *„az ideológia területén tevékenykedő ellenséges elemek ellen”*.²

A kommunista kultúrpolitika egyik jellemzője volt, hogy minden művészeti alkotást ideológiai szemüvegen keresztül nézett. *„Az osztályellenség az ideológiai front területén különösen elszemtelenedett az 1953 júniusától mai napig eltelt időszakban.”*³ 1954 októberében az *Új Hang* című folyóiratot betiltották Derkovits Gyula rajza miatt. A népi írók illegális vagy félig legális része is hallgatásba burkolózott, és a változásban reménykedett. Sinka István és Lakatos István költőket illegális szervezkedéssel is meggyanúsították. A KV 1955. márciusi határozata után még szigorúbb lett az ellenőrzés.⁴ A tudományos és kulturális, az ifjúsági és sport-területen folytatott államvédelmi elhárító munka célja az volt, hogy felderítse és leleplezze azokat, akiket veszélyesnek gondoltak a párt politikája és ideológiai egyeduralma szempontjából, vagyis védte a párt a politikájának érvényesülését. Igyekeztek megakadályozni azt is, hogy a tudományos eredmények külföldre jussanak. A legfontosabb tudományos objektumok védelmét a IV. és a XI. osztálynak közösen kellett megszerveznie, és ezeknek adták azt a feladatot is, hogy dolgozzák ki a sajtó ellenőrzésének, cenzúrájának a rendszerét *„az államtitok, burkolt ellenséges nézetek, torzítások és elírások közlésének megakadályozására”*.

Ugyanakkor a megmaradt nemzetközi kapcsolatokat az államvédelmi érdekeknek rendelték alá. A sport-, a művészet és a tudományos élet Nyugatra kiutazó képviselőit alaposan tanulmányozták hírszerzési és kémelhárítási szempontból. A legális kiutazási lehetőségeket igyekeztek felhasználni összekötő ügynökök kiküldésére. A kiutazó delegációkban ellenőrzött ügynöki, informátori hálózatot működtettek, a nagyobb delegációkkal elhárító tisztet is küldtek külföldre. Ezzel próbálták megakadályozni, hogy a kiutazók ne szökhessenek meg, és a delegáció tagjait ne tudják kint beszervezni. Itthon viszont a politikai rendőrség tagjai hálózati úton és személyes jelenléttel rendszeresen

figyelemmel kísérték a színházak, mozik, szórakozóhelyek műsorát, közönségét és hangulatát, az eredményről pedig rendszeres jelentésekben tájékoztatták a pártvezetést.⁵

A hatvanas évek

Hasonló volt a helyzet az 1956-os forradalom és szabadságharc után is, azzal a különbséggel, hogy a pártvezetés az értelmiség, de főként az írók bűneként tüntette fel a forradalom szellemi előkészítését.⁶ Az irányítást a pártközpont két osztálya, az Agitációs és Propaganda Osztály, valamint a Tudományos és Kulturális Osztály végezte a hatvanas években, munkájukat a központi bizottság titkárai felügyelték.⁷

Az 1960-as években az elhárítási területet „*kulturális és ideológiai területen tevékenykedő ellenséges elemek*” vonalának nevezték. A kulturális területnek volt egy szűkebb és egy tágabb meghatározása. Szűkebb értelemben az irodalmi, a művészeti és a népművelési tevékenységet, valamint az ehhez kapcsolódó folyóiratokat, sajtót, rádiót, majd a televíziót értette rajta a politikai rendőrség. A tágabb meghatározásba viszont beletartozott a tudományos élet, a középiskolai és a felsőoktatás, valamint az egészségügy is. Állambiztonsági szempontból ezt a bővebb fogalmat használták, amikor a kulturális terület ellenőrzéséről volt szó. Ideológiai szempontból a kulturális élet ellenségesnek nyilvánított jelenségeit politikai tevékenységnek tekintették, és három fő irányzatra osztották fel. Ezek közül az egyik a burzsoá restaurációs politikai platform volt, amelynek a képviselőit a szocialista társadalmi rendszer megdöntésének szándékával, illetve a kapitalizmus visszaállításának helyeslésével gyanúsították. Ez az irányzat az állambiztonság értelmezése szerint nem fogadta el a munkásosztály vezető szerepét, helyette az értelmiséget tartotta vezetésre alkalmasnak. Társadalmi bázisa természetesen az értelmiség volt, legfontosabb jellemzőjének a nacionalizmust és a szovjetellenességet gondolták. A második csoportot a jobboldali revizionista politikai platform tagjai alkották. Idesorolták az értelmiség azon részét, amelyik aktívan részt vett az 1956-os forradalomban, és nézeteit később sem változtatta meg (főként a humán tudományos területeken vélték őket megtalálni). Az egyetemi ifjúság azon részét is idevették, akik a fennálló politikai rendszer megváltoztatását a marxizmus pluralizálásával képzelte el. A harmadik kategóriába a különböző baloldali elhajló politikát követő személyeket és csoportokat sorolták, ide tartoztak a baloldali opportunisták, a szektás és dogmatikus, az anarchista és a maoista nézeteket vallók.⁸

A Kádár-rendszer megerősödésével, illetve az enyhülés és a békés egymás mellett élés elvének elfogadásával párhuzamosan az osztályharc legfontosabb frontjának egyre inkább az ideológiai és a gazdasági területet tekintették a pártvezetők. Az ideológiai kérdésekben zajló osztályharc fő terepe pedig a kulturális és a tudományos élet volt, amelyre a korabeli terminológia szerint a „*megváltozott nemzetközi erőviszonyok következtében az imperialista ideológiai diverziós központok is összpontosították a tevékenységüket*”.⁹ A hatvanas évek közepén a kulturális élet a hivatalos pártideológia béklyójában vergődött, miközben gazdasági területen már a reformok előkészítése zajlott.¹⁰

Ebben az időszakban a pártvezetés számára készült belügyi jelentések a kulturális életbe visszatérő börtönviselt írók, újságírók, kritikusok, művészek helyzetével és magatartásával foglalkoztak. Az említettek ugyan igyekeztek beilleszkedni a társadalomba, és ismét megtalálni a helyüket a kulturális életben, de tevékenységüket gyanakvás kísérte.¹¹ Az egyik ekkoriban készült jelentés szerint elsősorban a nacionalizmus és a szovjetellenesség, valamint az állampárt vezető szerepének tagadása jellemezte politikai elveiket, nézeteiknek a folyóiratok közül leginkább az *Alföld*, a *Jelenkor*, az *Új Írás* és a *Kortárs* biztosított nyilvánosságot.¹² Az utazási lehetőségek bővülésével párhuzamosan a nyugati emigrációs csoportok is növekvő befolyást gyakoroltak a hazai folyamatokra. A párizsi *Magyar Műhely* és a Szabad Európa Rádió is igyekezett megjelenési lehetőséget biztosítani az itthon hallgatásra ítélt íróknak és a

betiltott műveknek.¹³ Az egyetemi ifjúság körében a nacionalista és a „klerikális befolyás” mellett a „nyugatimádat” és az egzisztencializmus volt a legjellemzőbb, ugyanakkor bizonyos csoportok számára vonzó volt a kínai politikai irányvonal is. Jelentős számban látogatták az angol, a francia, az olasz és az amerikai követség rendezvényeit. A fiatalok más rétegeiben az öntevékeny ifjúsági zenekarok és a mellettük szerveződő galerik voltak a népszerűek, amelyekben „az egoizmus, a mindenáron való érvényesülés, a mának élés, az egyéni élvezetek hajhászása és a fennálló renddel való szembenállás hódított tért”.¹⁴

A jobboldali revizionista platform mellett idesorolták az állambiztonsági szervek például Fehér Ferencet és Heller Ágneszt, de Vásárhelyi Miklóst és Hegedüs Andrást is. Ekkor már a baloldali revizionista, dogmatikus nézeteket vallók is a politikai rendőrség érdeklődésének a középpontjába kerültek, ezt a *Tűztánc* antológia költői vagy az Imre Katalin elleni fellépés bizonyította. Losonczy György véleménye az volt, hogy „a párton belül is erős a sztálinista csoport, és szálai elvezetnek a minisztériumokba, a társadalmi szervezetekbe, az alsóbb pártapparátusba”. Oltványi Ambrus ugyanakkor így fogalmazott: „Ideges remegés fut végig az értelmiségen bármiféle politikai pletyka hallatára, vissza ne jöjjön az, ami a Rákosi-érában volt.” A nacionalista platform elleni fellépést az Illyés Gyulával és Németh Lászlóval szembeni állandó gyanakvás, illetve a Csoóri Sándor és Csurka István elleni intézkedések jelezték.¹⁵ Egy másik jelentés szerint a hivatalos struktúrán belül „a kulturális élet szinte valamennyi területén érvényesül a protekció, az elvbarátok kéz kezét mos alapon való segítése, anyagi előnyökhöz való juttatása”.¹⁶ Csoóri Sándor véleménye szerint „a jelenlegi kulturális apparátus, a minisztérium és a főszerkesztők igenis szemben állnak a nép érdekeivel, és csak a saját hatalmuk érdekli őket. Kegyet gyakorolnak, ha megjelentetnek és közben saját kedvenceiket [...] ajnározzák.”¹⁷ A többfrontos harc a tudományos élet területére is érvényes volt: „...történész fronton három irányú harc folyik a centrum, a baloldal és az antinacionalista vonal képviselői között a Történettudományi Intézet vezetésének megszerzéséért. A centrum a jelenlegi pozíciójában úgy kívánja vinni a kétfrontos harcot, hogy számára ez a legminimálisabb kockázattal járjon. [...] Hasznosabb a centrum jelenlegi pozíciója számára, ha a baloldal küzd a jobboldal ellen...”¹⁸

A rendszer konszolidálódásával párhuzamosan az évtized végére az állambiztonsági szervek egyik jelentése megállapította, hogy a kulturális területen szervezetszerű, konspiratív államellenes tevékenységet nem tapasztaltak. Az ellenségesnek nyilvánított cselekmények megjelenési formája az izgatás volt. A volt ötvenhatosok többnyire beilleszkedtek, és képesítésüknek megfelelő területen helyezkedtek el a kulturális életben. Ennek ellenére az antidemokratikus elemek nyilvántartásában mintegy 260 fő volt ötvenhatos szerepelt. 1967-ben és 1968-ban izgatás miatt tíz főt részesítettek rendőrhatalomra figyelmeztetésben, további 37 főt pedig figyelmeztető beszélgetéssel igyekeztek jobb belátásra bírni. Ellenséges célzatú művek megjelentetésére való törekvés miatt három alkalommal alkalmaztak szignalizációt, azaz figyelmeztették a párt- vagy állami szerveket az illető „államellenes” tevékenységéről. 1968 végén a Belügyminisztérium szervei 34 ügyben 78 személyt tartottak ellenőrzés alatt.¹⁹

A hivatalos irodalmi élet és a magaskultúra mellett az állambiztonsági szervek figyelme kiterjedt az amatőr irodalmi csoportosulásokra és szerzőkre is. 1968-ban az ország különböző területein *Új Irodalmi Népfront* és *Batsányi Ifjúsági Szövetség* elnevezéssel ifjúsági csoportot és engedély nélküli irodalmi szervezetet hoztak létre fiatalok, akik 1968 júniusában Sárvár-Tapolca '68 néven találkozót szerveztek diákköltők számára. Az augusztusra tervezett találkozót azonban az állambiztonsági szervek megakadályozták, és 29 fiatalot rendőrhatalomra figyelmeztetésben részesítettek. A meghallgatott fiatalok tudatában voltak, hogy a műveik nem érték el azt az esztétikai színvonalat, hogy komoly irodalmi lapokban megjelenjenek, de elmondásuk szerint kedvelték az irodalmat, és nem volt olyan fórum, ahol segítették volna próbálkozásaikat, vagy foglalkoztak volna az írásaikkal.²⁰

Nem kerülték el az állambiztonsági szervek figyelmét a hatvanas évek második felében gombamód szaporodó zenei, irodalmi és művészeti ifjúsági klubok, irodalmi presszók és körök sem. Ezek politikai irányítása és ellenőrzése megoldatlan volt, tevékenységüket ezért a hivatalos szervek gyanakvása kísérte. A kezdetben a Szabadság Szállóban, majd a Royal Szállóban működő Premier Klub megnyitását 1968. szeptember 25-én a televízió is közvetítette. A huszadik kerületi Építők Kultúrházában működött az *Új Gondolat* irodalmi kör, amelyben a megtorlás során börtönbe vetett ötvenhatosokat is foglalkoztattak. Ugyanez volt a bűne a tizennegyedik kerületben működő irodalmi pinceklubnak is, amelynek mintegy negyvenfős tagsága között szintén akadtak volt ötvenhatosok. Kecskeméten a Postás Klub helyiségében fiatal írók, költők és festők hozták létre a Purgatórium Ifjúsági Művészklubot. *Edvinizmus* és *nalaja* néven saját művészeti irányzatot alapítottak, amelynek tartalmi és formai jellemzőit az *Edvinista Manifesztumban* tették közzé.²¹ A jelentés készítője hathatós intézkedést követelt az öntevékeny szerveződések ellen, bár azt elismerte, hogy ezek többnyire törvényes keretek között működnek, ezért nem indokolt a belügyi szervek beavatkozása.

Az állambiztonsági vezetők időnként áttekintették az elhárítási területek helyzetét. Az 1968. január 30-ai csoportfőnöki értekezletre készített jelentés az imperialista szervezetek úgynevezett fellazítási politikája elleni munkára helyezte a hangsúlyt, és úgy látták, hogy az nem eléggé illeszkedett a párt politikai irányvonalához, amely az enyhülést és a békés egymás mellett élést helyezte előtérbe.²² A jelentés a fellazítás eszközének tekintett gyakorlatilag minden nyugati intézményt és kapcsolatot, legyen az hivatalos vagy magánjellegű. Az összefoglaló ebbe a körbe sorolta a keletkutató intézeteket, a Szabad Európa Bizottságot, a Strasbourgi Nyári Egyetemet, a Fessel és a Gallup Intézetet, az egyházi szervezeteket, a magyar nyelvű külföldi rádióadásokat és folyóiratokat, így az *Irodalmi Újságot*, a *Magyar Műhelyt*, az *Új Látóhatárt*, a *Pásztortűzt*, de a *Vörösmarty Irodalmi Kört* és a *Szepsi Csombor Kört* is. A nyugati alapítványok közül a Ford Alapítványt, a Rockefeller Alapítványt, a Humboldt Alapítványt és a Nemzetközi Pen Club Irodalmi Alapját is. A fellazítás hazai eszközei voltak ebben az értelmezésben a kapitalista országok nagykövetségei és kulturális intézetei, és olyan széles társadalmi rétegek is, mint a németajkú hazai lakosság vagy a „kispolgárság”. Gyanúsak voltak az ösztöndíjprogramok, de a kulturális és tudományos területen megvalósított más csereprogramok, valamint a tudományos értekezletek, konferenciák és szimpóziumok is.²³

1969. december 9-én egy másik csoportfőnöki értekezleten tárgyalták meg az állambiztonsági szervek vezetői az úgynevezett revizionista politikai platform alapján álló ellenséges személyek és csoportok tevékenységét.²⁴ Rácz Sándor vezérőrnagy, állambiztonsági miniszterhelyettes hangsúlyozta, hogy a revizionista platform alapján támadó csoportok és személyek jelentették ekkor a legnagyobb veszélyt a rendszer ideológiai hegemóniájára. Az értékelés szerint ez a réteg azonosult az imperialista fellazító taktikával, ráadásul kvalifikált, nem egy esetben nemzetközi tekintéllyel bíró tagjai is voltak, akik jól használták az irodalom, a művészet és a sajtó legális fórumait is. Cselekedeteiket törvénybe ütközőnek minősítette a miniszterhelyettes, és erélyesebb fellépést sürgetett ellenük: „*El kell oszlatni azt a téves nézetet, mely szerint van egy kontingens, akik ellen nem lehet eljárni.*” A belügyi szervek feladata az volt ezzel a csoporttal szemben is, hogy a politikai harc folytatásához szükséges információt szolgáltatassanak a párt felsővezetői részére. Az állambiztonsági operatív eszközök közül a bomlasztást, a leválasztást, az elszigetelést, a csoportokon belüli ellentétek kielezését, a csoportok összeugrasztását, a zavarkeltést és a hálózati beépülést alkalmazták ellenük, és rendszeresen tájékoztatták a párt vezetőit a fejleményekről. Szükség esetén adminisztratív intézkedéseket is foganatosítottak rendőri felügyelet, rendőri figyelmeztetés, útlelvélmegvonás vagy munkahelyről történő kiszorítás formájában.²⁵

A hetvenes évek eseményei

A hatvanas és a hetvenes évek fordulóján zajló ideológiai és politikai visszarendeződés idején az 1970. április 21-ei csoportfőnöki értekezlet áttekintette a kulturális területen folyó ellenséges tevékenység elleni operatív munka helyzetét, valamint az elhárító munka egységes szabályozását megteremteni hivatott új belügyminiszteri parancs tervezetét. Az értekezlet konklúziója az volt, hogy az előterjesztett parancstervezet nem elég kemény, azt politikailag és jogilag is szigorítani kell.²⁶ Az értekezletre készült jelentés hangsúlyozta, hogy a területen folyó operatív felderítő és elhárító munkában gyakran politikai bizonytalanságot tapasztaltak az ellenséges tevékenység megítélésében, területeinek és méreteinek meghatározásában, valamint az elhárító és a felderítő munka elveiben.²⁷ A jelentés szerint „a burzsoá ideológiai politikai platformról folyó ellenséges tevékenységgel” gyanúsítottak közül 86 személyt tartottak ellenőrzés alatt. Idesorolták azokat a „burzsoá nacionalista politika alapján” tevékenykedő személyeket, akik ellenséges beállítottságukat nem adták fel, és azokat az eszmei befolyásuk alá került fiatalokat, akik hajlamosak voltak ellenséges cselekményre. Bázisuk alapvetően a nacionalista, antikommunista, antiszocialista meggyőződésű személyek köréből állt.²⁸

Továbbra is nagy figyelmet fordítottak a revizionista politikai platformról folyó ellenséges tevékenységnek, ebből a körből feldolgozás és ellenőrzés alatt tartottak az állambiztonsági szervek 41 főt, és a kapcsolataik ellenőrzése során látókörükbe került további 150 fő. Idetartoztak az ötvenhatos forradalom után bírói úton elítélt személyek, akiket szellemi irányítónak és szervezőnek gondoltak. Annak ellenére, hogy többségük beilleszkedett a szocialista társadalomba, jelentős részüket továbbra is ellenségként kezelte a rendszer. Itt vették számba a lukácsista filozófusokból álló csoportosulást, akik ellen 1958 óta változó intenzitású intézkedéseket hoztak.²⁹ A platform bázisának elsősorban a humán tudományos területen dolgozókat, többek között az ELTE Bölcsészettudományi Kar hallgatóinak és a különböző művészeti ágak képviselőinek egy részét tekintették. A jelentés készítője az MTA Szociológiai Kutató Csoportjában, a Filozófiai Intézetben, az Irodalomtörténeti Intézetben, a Történettudományi Intézetben, valamint egyes könyvkiadóknál és folyóirat-szerkesztőségekben vélte megtalálni a revizionisták további képviselőit.

A kétfrontos harc jegyében a szektás politikai platformról folyó ellenséges tevékenységet is újra felmérték, közülük 98 főt ellenséges tevékenység vagy annak alapos gyanúja miatt folyamatos, 15 főt pedig az 1956 előtti koncepciók eljárásokban vállalt szerepük miatt esetről esetre részleges ellenőrzés alatt tartottak. Rajtuk kívül a kínai és az albán nagykövetség beosztottaival való kapcsolattartás miatt mintegy 400–500 fő volt a belügy látókörében, közülük körülbelül 60 főt tartottak szorosabb ellenőrzés alatt. Alapvető bázisukat a humán értelmiség, írók, kritikusok és az újbaloldallal szimpatizáló egyetemi fiatalok egy része képezte.³⁰ Összesítve, az állambiztonsági szervek 1968. január 1-je és 1969. december 31-e között 298 ügyben és ügyjelzésben 498 személlyel szemben kezdeményeztek és alkalmaztak valamilyen eljárást, vizsgálati szakba pedig 134 személy ügye került. A fennmaradó 364 fővel szemben még az operatív fázisban alkalmaztak korábban már említett intézkedéseket, például rendőrhatalósági figyelmeztetést, rendőri felügyeletet vagy szignalizációt. A jelentés az elhárító szervek hibáival és fogyatékoságaival is foglalkozott, ezek indokolták az új miniszteri parancs megjelentetését, amitől a kulturális területen folyó ellenséges tevékenység elleni operatív felderítő és elhárító munka korszerűsítését várták.³¹

A hetvenes évek elejétől egészen a rendszerváltozásig a kulturális élet területén jelentkező és a Magyar Szocialista Munkáspárt hivatalos irányvonalától eltérő jelenségek elleni állambiztonsági fellépést a belügyminiszter 0022/1970. számú és a fenti elvek alapján kidolgozott parancsa szabályozta,³² amit 1970. szeptember 25-én adott ki Benkei András belügyminiszter. A parancs értelmében az operatív szervek feladata volt, hogy felderítsék a kulturális élet, vagyis az irodalom, a művészetek, a tudomány, a sajtó

és a közgyűjtemények területén bármilyen politikai alapállásból ellenzéki tevékenységet folytató személyek, külföldi és hazai szervezetek, csoportok tevékenységét. A parancs tizenhat cselekvési kategóriát fogalmazott meg, amely miatt operatív ellenőrzés vagy bizalmas nyomozás alá lehetett vonni valakit, ha a párt kulturális és tudománypolitikáját vagy irányító szerepét veszélyeztette.³³

Következésképpen védte viszont a parancs a kultúrpolitika irányítóit és hivatalos képviselőit. A belügyminisztérium szerveinek tilos volt operatív ellenőrzést vagy bizalmas nyomozást bevezetni a kulturális élet szerveinek hivatásszerű tevékenységével, irányító, vezetői munkájával, kiadói politikájával, lap- és folyóirat-szerkesztési tevékenységével, műsorpolitikai kérdéseivel kapcsolatos negatív jelenségek esetén, amennyiben azok hibák, hanyagságok vagy éppen hozzá nem értés megnyilvánulásai voltak. A nyílt fórumokon folyó politikai viták során felmerülő káros nézetek képviselőivel szemben sem léphettek fel, ha azok nem illegális tevékenységet folytattak. Külön parancsnoki engedélyhez kötöttek minden adminisztratív vagy operatív intézkedést a különböző hivatalos művészeti díjak birtokosai, a kiváló és érdemes művészek, a Magyar Tudományos Akadémia tagjai és az egyetemi tanárok ellen. Hasonlóan kellett eljárni a szektás platformról támadó ellenséges elemek esetén, valamint a kulturális életben tevékenykedő ellenséges személyek tervezett őrizetbe vételekor, valamint akkor, ha jelentősebb személyek beszerzését akarta végrehajtani a politikai rendőrség. Érdekes, hogy a parancs végrehajtási utasítása viszont csak 1973-ban készült el.³⁴

A hetvenes években több összefoglaló jelentés is született a belügyi és a pártvezetők számára, amely a fentebb ismertetett parancs pozitív hatását igyekezett bemutatni és a norma érvényesülését reprezentálni.³⁵ 1973. március 13-án készült az első beszámoló a 0022/1970. számú miniszteri parancs végrehajtásáról. Harangozó Szilveszter rendőr vezérőrnagy, főcsoportfőnök-helyettes megállapítása szerint csökkentek a korábbi politikai bizonytalanságok, ennek következtében a szocialista társadalomra veszélyes cselekmények megelőzésére, megszüntetésére irányuló intézkedések gyorsabbá, határozottabbá váltak.³⁶ Ugyanakkor kiemelte, hogy az ifjúság egyes rétegeiben az utóbbi időben a nacionalista és a szovjetellenes befolyás erősödött, az ilyen platformról folyó ellenséges tevékenység bázisa szélesedett, a nemzeti ünnepeken tüntetésekre is többször sor került. Kiemelte az 1972. március 15-i tüntetést és a március 21-i megmozdulást. Az ellenőrzött fiatalok körében felerősödött az anarchista politikai magatartás is. Az anarchista politikai platform sokak előtt rokonszenvéssé vált, elsősorban hatalomellenessége miatt. Legértelmesebb képviselőik az anarchizmusból, trockizmusból, maoizmusból kívántak használható hazai elméletet teremteni. Felkeltette a belügy felső vezetésének figyelmét Konrád György tevékenysége is, aki szerintük az értelmiség összefogását akarta megvalósítani politikai hovatartozástól függetlenül és kötött szervezeti formák nélkül. Ennek némileg ellentmond, hogy a jelentés szerint erősödött a nyílt fellépésre, ellenszegülésre való hajlam is, amire Haraszti Miklós és Dalos György engedetlenségi magatartását hozta fel példának. Továbbra is szoros ellenőrzés alatt tartották a különböző politikai platformról fellépő ellenséges tevékenységgel gyanúsítható személyeket. Országos szinten feldolgozás alatt állt a nacionalistának tartott személyek közül 85-90 fő, a jobboldali revizionista platformból mintegy 65-70 fő, az úgynevezett álbaldali, anarchista politikai platform alapján pedig még 40-45 fő. A különnyilvántartásban szereplő személyek, vagyis a legveszélyesebbnek gondolt F-dossziésok közül országosan mintegy 150 személy dolgozott kulturális vagy közoktatási területen, közülük körülbelül 30 fő volt pedagógus.³⁷ 1972-ben 120 ügyben és ügyjelzésben mintegy 250 személlyel szemben jártak el az állambiztonsági szervek. Az ellenséges tevékenységet elkövetőkkel szemben a politikai rendőrség rendelkezésére álló összes adminisztratív intézkedési lehetőséget felhasználták, így a bírósági felelősségre vonást, a rendőrhatalomra figyelmeztetést, a rendőrhatalomra felügyeletet, az utazásból való kizárást és az országból való kitiltást is. Az intézkedések jelentős részét az illetékes állami szervekkel való együttműködés alapján hajtották végre. Évente mintegy 130-200 szignalizációs jelentést adtak. Az idő előrehaladtával a korábban szoros ellenőrzés alatt álló jobboldali revizionista személyek – mint például Vásárhelyi Miklós, Kopácsi Sándor,

Mérei Ferenc, Földvári Rudolf vagy Fekete Sándor – esetében már nem tartották indokoltnak a szoros és állandó megfigyelést, mert esetenkénti ellenőrzésük nem utalt ellenséges tevékenységre. A szektás, dogmatikus politikai platformról fellépőknél is idővel ez a folyamat érvényesült. A tárgydőszakban fokozatosan elsorvadt a szektás-dogmatikus platform alapján folytatott tevékenység, és eltolódott a különböző újbaldali, anarchista eszmék irányába. A korábbi politikai vezetésben, illetve a törvénysértésekben vezető szerepet játszó személyek utolsó jelentősebb fellépése a Rákosi Mátyás temetése körüli időben zajlott. A kínai és az albán nagykövetséggel kapcsolatot tartó szélsőbaloldali fiatalok a korábbi adminisztratív intézkedések következtében egyre inkább tartózkodtak attól, hogy frakciós csoportokat hozzanak létre az országban. A két követség politikai jellegű kapcsolatainak számát követségként 15-20 főre becsülte a jelentés, amely összességében elégedett volt az állambiztonsági szervek munkájával és az új parancs hatásával, a hálózati munkát azonban gyengének értékelte.³⁸

A hetvenes évek közepének folyamatait értékelte egy másik összefoglaló jelentés, amely leszögezte, hogy a parancs továbbra is biztosította a feltételeket és lehetőségeket a párt politikájának aktív szolgálatához.³⁹ Megállapította, hogy a kulturális területen folyó ellenséges tevékenység célja, iránya és alapvető tartalma nem változott ebben az időszakban. Lényeges módosulásokat tapasztaltak azonban a külföldi kapcsolatokban, a tevékenység formájában és módszerében, az aktivitás mértékében, valamint a különböző ideológiai és politikai platformon állók egymáshoz való viszonya tekintetében. Ekkoriban az állambiztonsági szervek mintegy ezer beutazó személyt vettek nyilvántartásba, közülük közel 150 főt gyanúsítottak imperialista fellazítási tevékenységgel, és 58 fő volt állítólag az ideológiai diverzió végrehajtásával hivatásszerűen foglalkozó szervezet alkalmazottja. Az ellenségesnek tekintett külföldi szervezetek közül ismét a keletkutató intézeteket és alapítványokat, a külföldi lap- és könyvkiadókat emelték ki, és hasonlóan ítélték meg az ekkoriban alakult Erdélyért Mozgalmat, a Szabad Románok Szövetségét és az Erdélyi Világszövetséget is, amelyek a párt internacionalista politikáját bírálták. A belügyi vezetők úgy értékelték, hogy a vizsgált időszakban létrejöttek és megerősödtek a belső ellenzéki személyek kapcsolatai a környező szocialista országokban élő, különböző ellenséges ideológiai és politikai platformon álló személyekkel, csoportokkal. Ezt elsősorban a revizionistának és a nacionalistának nevezett tömörülésekre gondolták jellemzőnek. A revizionista és az újbaldali platform alapján állók viszont igyekeztek megnyerni azokat a nyugati személyeket, akik hajlandók voltak támogatni őket. Velük próbálták igazolni igazi marxista voltukat, segítségükkel publikálni írásaikat Nyugaton, és ezzel védelmet szerezni a hazai hatósági eljárásokkal szemben. Az országba érkező külföldi újságírók, riporterek, valamint a kiadók munkatársai is keresték velük a kapcsolatot. Gyakran interjúk készültek velük, vagy különböző üzeneteket közvetítettek külföldre. Például Hegedüs András volt miniszterelnök az 1956-os forradalom huszadik évfordulóján nyilatkozatot adott, amit több nyugati lap és a Szabad Európa Rádió is leközölt. Ebben átértékelte a forradalommal kapcsolatos korábbi álláspontját, elítélte akkori magatartását és nézeteit. A belügyi felfogás szerint az imperialista ideológiai diverziós szervek „belső ellenzék-gyártási manipulációjának” az volt a célja, hogy olyan hazai bázist teremtsenek, amely elősegíti a szocialista rendszer bomlasztására irányuló törekvéseiket.⁴⁰ Ilyennek tekintették a Haraszti Miklós elleni eljárás visszhangját,⁴¹ a népesedéspolitikai határozat elleni aláírásgyűjtést,⁴² majd a Charta '77-tel kapcsolatos szolidaritási nyilatkozatot,⁴³ és kudarcként könyvelték el, hogy nem tudták megakadályozni ezeket. A korszakban született szellemi termékeket úgy tekintették, mint amelyekben ideológiai alapállásukat, politikai koncepciójukat fogalmazták meg az ellenzék tagjai. Ezek közül a jelentősebbnek az *Anti-tőke*⁴⁴, a *Darabbér*, a *Szétfolyóirat*⁴⁵, a *Látletet*, az *Elidegenedés a szocializmusban*⁴⁶ és *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz*⁴⁷ című műveket tekintették.⁴⁸

Hangsúlyosan kiemelte a jelentés készítője, hogy a „nacionalista politikai platformról támadó ellenség” tevékenysége különösen 1974-től megélénkült és egyre erőteljesebben jelentkezett.⁴⁹ Az idesorolt értelmiségi személyek kapcsolata szorosabbá vált, egységre törekvésük fokozódott. A legjelentősebbek közé számított az a kör, amelynek

vezéregyéniségei Czine Mihály, Fekete Gyula, Csoóri Sándor és Kis Ferenc irodalomtörténész voltak. Tevékenységük elsősorban a párt nemzetietlen kultúrpolitikája ellen irányult. Célkitűzéseik közé tartozott, hogy a magyarság sorskérdéseit beemeljék a közbeszédbe, és olyan irodalmi és közéleti irányzatot alakítsanak ki, amely a magyar nemzeti hagyományokat helyezi a középpontba, egyben ápolja és fejleszti is. Szoros kapcsolatot építettek ki a környező szocialista országokban élő magyar nemzetiségű értelmiségiekkel, akikkel rendszeresen kicserélték értesüléseiket, és támogatták egymás törekvéseit.⁵⁰

Nem csak a magyar nemzeti hagyományok erősítését nézte rossz szemmel a hivatalos kultúrpolitika, hanem minden más hasonló törekvést is. Új fejleményként vette számba az állambiztonság a „*zsidó nacionalizmus alapjáról ellenséges tevékenységet kifejtők*” törekvéseit, amit részben a cionizmus kategóriába sorolt, valószínűleg a szovjet–izraeli ellentétek miatt. A csoport számát és bázisát növekvő mértékűnek mutatták be. Szocializmus- és szovjetellenesség volt ellenük a vád, és az, hogy agitációt fejtettek ki a „*zsidó kultusz*” erősítése érdekében. Egyik ismert képviselőjük „*zsidó színház*” megalakítását tervezte, amelyben csak zsidó tárgyú színműveket kívánt bemutatni.

Ugyanebben az időszakban a jobboldali revizionista platformon álló csoportok és személyek tevékenységi területe, mindenekelőtt a Heller Ágnessel és Fehér Ferencsel szembeni intézkedések hatására, szűkült.⁵¹ Többen kiszorultak munkahelyükről, írásműveik kiadását a hivatalos szervek korlátozták. Hazai kapcsolataik jelentős része elszigetelődött. „*Helyzetük megoldására két alternatívát látnak. Egyik: ha a párt nyilvánosan tévesnek ítéli és visszavonja az 1973-ban hozott titkársági állásfoglalást. Ez jelentheti a hazai kulturális életben történő érvényesülésüket, amiben azonban maguk sem bíznak. Másik: az országot hosszabb időre, vagy végleg elhagyják és valamelyik tőkés országban teremtenek egzisztenciát.*”⁵² A jobboldali revizionista platformon belül polgári radikális beállítottságúnak tartotta a belügy azokat az ismert gondolkodókat, akik az értelmiség vezetésével egyfajta szocializmussal javított polgári demokráciát képzeltek el, amelyben a társadalom különböző rétegeinek képviselői érdekegyeztetés útján gyakorolnák a hatalmat. A fennálló politikai, társadalmi viszonyoktól független kisebb csoportok létrehozására láttak lehetőséget, amelyek majd „*kikezdi a piramis alapjait, mert a piramist megdönteni nem lehet*”. Tevékenységüket 1974-től erősen korlátozták, ennek következtében Szelényi Iván kivándorló útlevéllal elhagyta az országot, Konrád György pedig 1976 őszén hosszabb időre Nyugatra távozott.

Az anarchista, újbalsoldali irányzatokhoz tartozó csoportok körei állandó mozgásban voltak, közülük több idővel feloszlott. Pór György, Kőrösi Zsuzsanna és Halász Péter kivándorolt, többen a már említett polgári-radikális színezetű csoportosuláshoz közeledtek, mások felhagytak tevékenységükkel. A továbbra is aktív tevékenységet folytatók az újbalsoldal megteremtőinek és képviselőinek tartották magukat. Szociológiai felméréseket végeztek, elemzéseiket azonban nem publikálhatták, ezért megbízható kapcsolataik körében terjesztették az eredményeket. Az újbalsoldal megerősödésének irányába hatott azoknak az amatőr báb-, színjátszó és képzőművészeti csoportosulásoknak a tevékenysége, amelyek kommunákba tömörülve igyekeztek kivonni magukat az állami és a rendőrségi ellenőrzés alól. Korábban tervbe vették az amatőr művészeti mozgalom országos szintű átfogását, de az operatív intézkedések következtében ezt nem tudták elérni.

Összegzésként a jelentés megállapította, hogy a kulturális területen többirányú rendszerellenes törekvést érzektek az állambiztonsági szervek, de egyelőre nem alakult ki egységes belső ellenzék. A különböző politikai platformokon álló csoportok és személyek ismerték egymás elképzeléseit és terveit, de egységes programjuk vagy centrális irányító szervük nem volt, a hatalom elleni fellépésben azonban egyetértettek. Ha valakit sérelem vagy korlátozás ért a belügyi szervek részéről, akkor messzemenő szolidaritást vállaltak egymással. Éppen ezért a politikai rendőrség továbbra is az

operatív megelőző, bomlasztó megoldásokat akarta előtérbe helyezni az adminisztratív módszerekkel szemben.

A vizsgált időszakban az elhárítási területen országosan összesen több mint 900 személyt tartottak ellenőrzés és feldolgozás alatt. További mintegy 1600–1800 főt tartottak számon szorosabb kapcsolatként, és több mint 200 ellenséges nyugati személyről tudott az állambiztonság. Figyelő dosszié alapján ellenőriztek a tárgyidőszakban 120 főt. Az antidemokratikus elemek alap- és kutató nyilvántartásában szereplők száma 1976 végén meghaladta az 1500-at. Az 1976-ban felderített újabb ellenséges személyek és csoportok zöme nacionalista és szovjetellenes tevékenység gyanúja miatt állt ellenőrzés és feldolgozás alatt. Ezekon kívül egy kisebb csoportot az „új-baloldali” politikai platformon álló személyek korábban nem ismert tagjai alkottak. A tárgyidőszakban kezdeményezett 239 előzetes ellenőrzés mintegy 400 főt érintett. 78 bizalmas nyomozást folytattak, amelyben 350 főt tartottak ellenőrzés alatt. A jelentés elkészültéig lezárt 41 bizalmas nyomozásból 17 esetben kezdeményeztek büntetőeljárást. Megelőző, akadályozó, korlátozó és operatív bomlasztó intézkedésekkel realizáltak 18 ügyet. Bűncselekmény hiányában pedig hat ügyben szüntették meg a nyomozást. A vizsgált négy évben országosan közel 1600 konkrét megelőző, akadályozó és korlátozó intézkedést tettek. Az operatív úton, vagyis a belügyi szervek háttérben maradásával végrehajtott intézkedések aránya átlagosan az eljárások 40–45 százalékát tették ki. Évente mintegy 180–200 esetben juttattak el illetékes párt-, állami és társadalmi szervekhez olyan információkat, melyek alapján azok jelentős politikai és adminisztratív intézkedéseket vagy döntéseket hoztak. A korábban elégtelennek ítélt hálózati munkáról is elégedetten nyilatkozott a jelentés készítője, a kulturális területen folytatott előzetes ellenőrzések és a bizalmas nyomozások nagyobb részében rendelkeztek hálózattal az állambiztonsági szervek. A fontosabb ügyekben megteremtették a párhuzamos hálózat foglalkoztatásának feltételeit is, vagyis több ügynök is dolgozott ugyanabban a nyomozásban. 1976. szeptember 30-án 313 hálózati személyt foglalkoztattak a kulturális vonalon,⁵³ és mintegy 70 százalékukat sorolták a jól dolgozó, funkciójának megfelelő, kvalifikált hálózati személyek közé. A hálózati munka gyenge pontja változatlanul az volt, hogy „*a legkvalifikáltabb ügyekben, a külföldi ellenséges behatolási csatornáknál, az imperialista fellazító központok irányában mély felderítési lehetőséggel rendelkező hálózat*” csak kevés volt. A vizsgált időszakban nőtt az SZT-tiszti állomány létszáma, és az operatív értékű információk közel 20 százaléka SZT-tisztektől származott, amelyek alapján például 1975-ben 45 új személyt vettek fel a Központi Kémelhárítási Adattárba, valamint értékes adatokat szereztek a nyugati célobjektumok és a fellazítást folytató szervezetek tevékenységéről is. Az SZT-tisztek több bizalmas nyomozásban is eredményesen hajtottak végre feladatokat.⁵⁴

A hivatalos és társadalmi kapcsolatok segítségének igénybevétele is sokrétű volt, és a hatékonysága is fejlődött ebben az időszakban. Különösen a kiemelt kulturális és tudományos objektumokban alakult a kívánt módon az együttműködés, főleg a fontosabb nemzetközi kulturális, tudományos és művészeti rendezvények, konferenciák, kongresszusok operatív biztosításában vették hasznát az állambiztonsági szervek a hálózaton kívüli operatív kapcsolatoknak.⁵⁵

A nyolcvanas évek fejleményei

Az 1970-es évek végén és az 1980-as évek elején jelentős változások zajlottak a világban és Magyarországon is, a nyolcvanas évek közepére pedig válságba jutott a Kádár-rendszer. A szocialista tábor egyre inkább lemaradt a két világrendszer versenyfutásában, az ugyanebben az időszakban lezajló gazdasági válság Magyarországot is súlyosan érintette, ennek következtében az úgynevezett operatív helyzet is módosult. A korábban használt, ideológiai alapon meghatározott ellenséges kategóriák a korszak végére már végképp anakronisztikussá váltak. A belső ellenzék erőteljesebben hallatta a hangját, ami elsősorban a kultúra, a tudomány, a közoktatás és a tömegkommunikáció területén vált hangsúlyossá. Az állambiztonsági szervek is

igyekeztek lépést tartani a változásokkal, amit nem segített az ekkor már elavultnak tekinthető szabályozás, ezért sürgősen korszerűsíteni akarták a területtel foglalkozó parancsot.⁵⁶ A politikai rendőrség a válságjelenségeket azonban továbbra is a külső és a belső ellenség tevékenységének tudta be. A külső erőket három csoportba osztotta, az elsőbe tartoztak a nyugati kormányzervek, a másodikba a külföldi ellenséges szervezetek, a harmadikba a jobboldali magyar emigrációs szervezetek. Ellenségesnek tekintették a nyugati tudományos intézményeket, egyetemeket, alapítványokat, valamint a szerkesztőségeket, archívumokat, sajtóügynökségeket és a propagandaszerveket, amelyek számon kérték a nemzetiségek, a demokrácia és az emberi jogok helyzetét, illetve ösztöndíjakat, tanulmányutakat, díjakat adományoztak. Hasonlóan látták a nyugati országok nagykövetségeinek és beutazó állampolgárainak a szerepét is, mivel ezt a belső ellenzék külföldi kapcsolatrendszere bővítésének tekintették. Ennek megfelelően igyekeztek ezt a kapcsolatrendszert szemmel tartani és ellenőrizni. 1977-ben 80 ellenséges intézményt és 1200 gyanús külföldi beutazót tartottak számon, 1980-ban 90 intézményt és 1500 főt; 1985-ben viszont már 260 intézményről és 2500 beutazóról feltételezték ugyanezt. Közülük évente 150–200 főt vontak ellenőrzés alá. Ugyanakkor a többi szocialista ország ellenzéki szervezeteivel kiépült kapcsolatot is számon tartotta a belügy, elsősorban a Charta '77, a Kor és a Szolidaritás keltette fel az érdeklődésüket, ugyanis az egységes kelet-európai ellenzék csíráját látták benne.

A belügy percepciója szerint az egységesülés irányába tartott a belső ellenzék is. Ezen vélemény szerint a hetvenes évek végére kialakult egy úgynevezett kemény mag, amelyen belül a korábbi ideológiai és személyi ellentétek háttérbe szorultak, és laza társaságok formájában, de szoros együttműködésben kialakult a magyar demokratikus ellenzék, amely leginkább a polgári radikális elveket tette magáévá. Az irányzat szellemi vezetőjének Kis Jánost, Bence Györgyöt, Konrád Györgyöt és Hamburger Mihályt tartották. Tevékenységük hatott a belső ellenzék teljes körére, így a volt ötvenhatosokra, a történelmi pártok korábbi tagjaira, az egyházak képviselőire, a különböző pacifista csoportokra és a környezetvédő mozgalmakra is. Tevékenységük során a párhuzamos vagy ellenkultúra, a második nyilvánosság és a második struktúra kialakulásával megteremtett lehetőségeket is felhasználták. A második nyilvánosság körébe tartoztak a házi egyetemek, a szemináriumok és a szamizdat irodalom, a második struktúra példaként a Jogvédő Bizottságot hozták fel, és idetartozott a SZETA (Szegényeket Támogató Alap) is. Ezenkívül a kulturális, tudományos és felsőoktatási intézményekben is nőtt az ellenzék befolyása.⁵⁷

Hasonló fejlődést vélte az állambiztonsági vezetés a másik jelentős ellenzéki irányzat esetén is.⁵⁸ Eszerint a hetvenes évek közepétől élénkült meg néhány „nacionalista” töltésű csoportosulás tevékenysége, nem utolsósorban a szomszédos országokban élő magyar kisebbséget ért atrocitások és a párvezetés ez iránt mutatott közömbössége miatt. A nyolcvanas évekre minden ellenzéki csoport központi kérdésként kezelte a kisebbségi jogvédelem, főleg a határon túli magyar nemzetiség helyzetét. A jelentésben egyenesen a nemzeti radikális jelzöt használták arra a főként humán értelmiségiekből álló laza körre, amelynek a vezéregyénisége Csoóri Sándor volt. Tevékenységükben nagy hangsúlyt kapott az értelmiség, a kultúra és a művészet autonómiája is. Árukladó az állambiztonsági szervek terminológiája abból a szempontból, hogy mindkét csoport elnevezésében szerepeltette a radikális jelzöt, holott a hatalommal szembeni erőszakos fellépés egyik tömörülésre sem volt jellemző, nem is gyanúsították ilyen szándékkal őket. A két irányzat közötti közeledést a jelentés szükségszerűnek tartotta, abból a feltételezésből kiindulva, hogy a polgári radikális csoport így próbál tömegbázishoz jutni, a nemzeti radikális csoport pedig az egységesülés irányába tett lépésekkel próbál külföldi kapcsolatokra és támogatókra szert tenni. Ilyen egységes ellenzéki tevékenységnek tartották a *Bibó-émlékkönyv* elkészítését, a monori értelmiségi találkozó megszervezését és a Duna Kör fellépését a bős–nagymarosi vízi erőmű ellen.

Az MSZMP Politikai Bizottsága határozatai a belső ellenzék kezelését elsődlegesen politikai kérdésnek tekintették, ami bizonyos mértékben megkötötte az állambiztonsági

szervek kezét. Az egyik forrás szerint „nekünk nem lehet feladatunk az sem, hogy megfogalmazzuk azt, hol a politika és az adminisztratív intézkedések közötti határ. Ezt a politika határozza meg, amit az állambiztonsági munkásoknak mindig, mindenkor világosan látniuk kell.”⁵⁹ Ezzel együtt a nyolcvanas évek közepén mintegy négyezer szignalizációt, vagyis tájékoztató jelentést vagy jelzést terjesztettek fel a párt- és állami vezetőkhez az operatív szervek. Ezen kívül 417 ügyben 557 személlyel szemben folytattak bizalmas nyomozást, és 497 előzetes ellenőrzést végeztek a belügyi szervek, ami 511 személyt érintett. Az F-dosszié alapján ellenőrzött személyek száma megduplázódott, és 1985-ben már 165 főt ellenőriztek ebben a formában. A hálózat létszáma kismértékű, de folyamatos növekedést mutatott, és a minősége lehetővé tette, hogy a legveszélyesebbnek ítélt csoportok többségét ellenőrizni tudták. A kulturális terület elleni állambiztonsági elhárítással összesen 20 SZT-tiszt foglalkozott ebben az időszakban, amit 1986-tól kezdve további 17 fővel akartak megerősíteni.⁶⁰ A keletkezett információk száma megközelítette a négyszázezret a vizsgált időszakban, ennek 25-30 százalékát hálózati úton szerezték az állambiztonsági szervek. A fennmaradó rész többségét az operatív technikai rendszabályok alkalmazása biztosította. Ezek alapján az intézkedések széles skáláját használta az állambiztonság, leggyakrabban a nevelő jellegű beszélgetést, a „pozitív irányú” befolyásolást, a rendőrhatalomra való figyelmeztetést, a szabálysértési eljárás kezdeményezését, a szignalizációt és a munkahelyről való kizsorítást alkalmazták.⁶¹

A III/III. Csoportfőnökség vezetői 1986. május 19-én parancsnoki értekezleten beszéltek meg az elhárítási terület és a 0022/1970. számú parancs helyzetét. A tanácskozáson dr. Horváth József vezérőrnagy, aki akkor a belső elhárítás csoportfőnöke volt, azt hangoztatta, hogy a társadalmi változások és a gazdasági nehézségek miatt az „imperialista fellazítási politika képviselői” a belső ellenzékkel karöltve totális támadást indítottak a szocializmus ellen, ezért az állambiztonsági elhárító munkát szélesebb körben kellett végezniük az utóbbi időben, mint ahogy azt a vonatkozó parancs kijelölte. Ennek ellenére az elhárító szervek teljesíteni tudták a politikai elvárásokból adódó legfontosabb feladataikat, sikerült kezelhető kereteken belül tartani az ellenzéki erőket.⁶² 1986. szeptember 1-jén ismét napirendre került a téma. Ekkor nagy hangsúlyt kapott, hogy az ellenséges tevékenység főként kulturális területen jelentkezett, de az egész szocialista társadalmi rendszert támadta. Ezért új parancs kidolgozását határozták el, amelynek a kulturális területre koncentrálna az egész belső reakció elleni állambiztonsági munkát kellett szabályoznia.⁶³ 1987 elején tárgyalta a testület az új parancs tervezetét. Az értekezleten az ellenzék létét olyan realitásnak nevezték, amellyel a későbbiekben is számolni kell, de a totális átfogására és elhárítására ekkor már sem szükség, sem lehetőség nem volt. Ezt figyelembe véve egy keretparancs elkészítését határozták el, amittől azt várták, hogy hosszú időre meghatározza az állambiztonsági szervek munkáját a belső reakció ellen.⁶⁴ A szabályozás további sorsa és eredménye nem ismert, pedig igen tanulságos lenne a rendszerváltás kutatói számára.

¹ Az ötvenes években Budapest, Pécs, Debrecen, Szeged, Miskolc és Veszprém számított kiemelt felsőoktatási központnak, de más városokban is működtek főiskolák. A felsőoktatási intézményekben 4700 oktató 55 000 hallgatót képezett 1955-ben. A Magyar Tudományos Akadémiának 21 kutatóintézete volt, ezekben 138 akadémikus és 778 minősített tudományos kutató dolgozott. Ezenkívül további 65 ipari és 4 mezőgazdasági kutatóintézet működött az országban. A nyomtatott sajtót 420 napi- és hetilap, illetve folyóirat képviselte, amelyeknél 1600 újságíró dolgozott. A Magyar Rádióknak és a Magyar Távírási Irodának 1550 alkalmazottja volt. 17 könyvkiadó működött, ebből 3 vidéken. A Magyar Írók Szövetségének 340 tagja volt, és Debrecenben, Szegeden, Győrött és Pécsen is működött írói csoport. Budapesten 14 állandó színház volt 525 színésszel, vidéken további 8 színház működött 328 színésszel. Zeneművészeti területen 450 jelentősebb előadóművészt jegyeztek. Budapesten 8 múzeum volt 410 dolgozóval, vidéken további 56 múzeum létezett 350 alkalmazottal. 14 fontosabb sportegyesület volt az országban 476 kiváló és 2909 érdemes sportolóval. Gyarmati – S. Varga, 2005: 590–607.

² Az ideológiai területen 1955-ben 22 operatív tiszt tevékenykedett, és 264 hálózati tag végezte az ellenséges tevékenység megfigyelését. Az irodalom területén 18 ügynök és 9 informátor, tudományos vonalon pedig 43

ügynök és 135 informátor dolgozott, de hatékonyságuk nem felelt meg az elvárásoknak. „A közelmúltban a hálózat ötven százalékát kizárták, közülük 84 fő volt párttag. A területen összesen 123 ügyben végeztek operatív feldolgozást 141 fő ellen. Az ügynökség képzettsége és műveltsége azonban messze elmaradt a megfigyeltektől, ezért a belügyi vezetők úgy döntöttek, hogy a legfontosabb tudományos területeken, valamint az irodalmi és a művészeti életben összeállítják azok kataszterét, akik között mindenképpen meg kell szervezni az ügynöki operatív munkát.” Uo.

³ Uo.

⁴ A tudományos és a kulturális élet, a kulturális igazgatással foglalkozó államapparátus, az egyetemi ifjúság és a sport területén összesen 42 424 fő (köztük 16 operatív tiszt) dolgozott.

⁵ Gyarmati – S. Varga, 2005: 590–607.

⁶ A témával kapcsolatban lásd Standeisky, 1996; újabban Szőnyei, 2012.

⁷ Révész, 1997: 144. Az APO a sajtót, a rádiót és a televíziót irányította, a TKO a tudományos és művészeti élet mellett a közoktatást és a közművelődést is átfogta. A korszak irodalmi és kulturális életéről számos feldolgozás és dokumentumkiadás született, a teljesség igénye nélkül: Cseh–Kalmár–Pór (szerk.), 1999; Cseh–Krahulcsán–Müller–Pór (szerk.), 2004; Kalmár, 1998; stb.

⁸ A felsorolt kategóriákról bővebben lásd: Szőnyei, 2012: 281–406, 407–554, 1035–1109.

⁹ ÁBTL 4.1. A-3829/17. 7–8.

¹⁰ Révész, 1997: 145.

¹¹ ÁBTL 2.7.2. 41-9/50/1964. május 28. Ellenséges befolyás kulturális területen és az ifjúság körében.

¹² A vidéki folyóiratokról, azok pártirányításáról dokumentumokat közöl: Cseh–Krahulcsán–Müller–Pór (szerk.), 2004: 31–275.

¹³ Bővebben: Szőnyei, 2012/I: 791–960.

¹⁴ ÁBTL 2.7.2. 41-9/50/1964. május 28. Ellenséges befolyás kulturális területen és az ifjúság körében.

¹⁵ ÁBTL 2.7.2. (iktatószám nélkül) 1965. november 10. Vélemények politikai, irodalmi és művészeti kérdésekben; és uo. 41-9-83/1966. június 15. Vélemények a kulturális, művészeti terület párt- és állami irányításáról.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Uo. 41-9-275/1968. november 21. Az irodalom, a színház és a filmművészet területén ellenőrzés alatt tartott személyek tevékenységéről.

²⁰ Uo. 41-9-250/1968. október 22. Jelentés engedély nélkül szervezett ifjúsági körökről.

²¹ Uo. 41-9-275/1968. november 21. Az irodalom, a színház és a filmművészet területén ellenőrzés alatt tartott személyek tevékenységéről.

²² ÁBTL 1.11.3. II. sorozat. Fjz. 143/9. Jegyzőkönyv az 1968. január 30-ai csoportfőnöki értekezletről.

²³ Uo. 45-13-5/68. A békés egymás mellett élés és az ideológiai harc a tudományos és a kulturális területen. Bővebben lásd: Cseh–Krahulcsán–Müller–Pór (szerk.), 2004; Szőnyei, 2012/I: 775–1034.

²⁴ Uo. Fjz. 525/13. Emlékeztető az 1969. december 9-i csoportfőnöki értekezletről. A revizionista és szektás platformról folytatott ellenséges cselekmények elhárításával a BM III/III-4. osztály foglalkozott, amelynek ekkor Gál Ferenc rendőr őrnagy volt a vezetője.

²⁵ Uo.

²⁶ Uo. Fjz. 526/13. Emlékeztető az 1970. április 21-ei csoportfőnöki értekezletről.

²⁷ ÁBTL 4.1. A-1353/3. 15–23.

²⁸ A jelentés másik részében az áll, hogy a burzsoá és jobboldali revizionista platformról támadó ellenséges személyek közül 320 fővel szemben kezdeményeztek eljárást, közülük vizsgálati szakba került 72 fő ügye.

²⁹ Bővebben: Csizmadia, 1995.

³⁰ A jelentés másik részében az áll, hogy a baloldali revizionista platformról támadó ellenséges személyek közül 178 fővel szemben kezdeményeztek eljárást, közülük vizsgálati szakba került 62 fő ügye.

³¹ ÁBTL 4.1. A-1353/3. 15–23.

³² ÁBTL 4.2. 10-21/22/1970. A belügyminiszter 0022. számú parancsa, 1970. szeptember 25-én. A kulturális területen folyó ellenséges tevékenység elleni operatív munka feladatai. A parancs olyan iratfajta, amely a szerv katonai jellegű tevékenységével, illetve belső rendjével szoros összefüggésben álló feladatokat határoz meg. A parancs alapján hozott korlátozások értelmezéséhez lásd Köbel Szilvia írását a *Betekintő* 2013/1-es, illetve jelen számában.

³³ Unger, 2004: 167. Idetartozott – többek között – ha valaki a szocialista társadalom politikai és állami vezető szerveit, intézményeit támadva a vezető szerepet más szervezetekkel, csoportokkal, erőkkkel akarta felváltani, ilyen szervezetek illegális létrehozását tervezte, előkészítette, propagálta vagy kezdeményezte. A Magyar Népköztársaság állami, társadalmi, politikai rendjét támadva burkoltan restaurációra törekedett. A volt uralkodó osztályok vagy más társadalmi rétegek – például az értelmiség – társadalmi vezető szerepének létjogosultságát

szervezetten hangoztatatta, ilyen tartalmú ellenséges propagandát folytatott. A nacionalizmust szervezetten táplálta, a semlegességet hirdette, ilyen tartalmú „műveket”, propagandaanyagokat titkos úton terjesztett. Kapcsolatot tartott az imperialista fellazítási taktikát megvalósító külföldi személyekkel és szervezetekkel. Tevékenységet fejtett ki – szóban, írásban vagy irodalmi, művészeti termékek titkos közvetítésével – a fellazítási taktika érvényesülése érdekében. Titkos vagy embargós adatokat, híreket kiadott vagy kiszivárogtatott. Kártevést, rombolást tervezett, folytatott vagy azzal gyanúsítható volt. Irodalmi, publicisztikai, művészeti termékeket illegálisan külföldre juttatott, ilyenről tudott vagy tervezett, erre felbujtott, vagy elősegítette azt.

³⁴ ÁBTL 1.11.1. 45-13-4/1973. A belügyminiszter-helyettes utasítása a 0022/1970. sz. belügyminiszteri parancs végrehajtására, 1973 (Tervezet) (d. n.).

³⁵ A parancs életbelépése és az MSZMP KB 1969. novemberi határozatának végrehajtása szervezeti és létszámbeli erősítést is hozott magával. A kulturális területen támadó ellenséges tevékenység elhárításának szervezeti keretei 1971-ben alakultak ki, a központi osztály létszámát 10 fővel megemelték. A meglévő két alosztály helyébe hármatot hoztak létre, és 13 új vonalvezetői beosztást szerveztek. A szervezeti igazítások, az erőátcsoportosítások következtében úgy ítélték meg, hogy nőtt a munka szervezettsége és hatékonysága. 1976 végén – a Csoportfőnökségen belül – az operatív helyzet változásaihoz igazodó, az irányítás eredményesebb megoldását szolgáló szervezeti módosítást hajtottak végre. A vonalas területekért a III/III-4., a kulturális területen lévő kiemelt objektumok védelméért a III/III-5. Osztály volt a felelős.

³⁶ ÁBTL 1.11.1. 45-13-4/1973. Jelentés a kulturális területen folyó ellenséges tevékenység elleni operatív munka feladatairól szóló 0022/1970. sz. miniszteri parancs végrehajtásáról. Javaslat a további feladatokra, különös tekintettel az ifjúságvédelmi munkára, 1973. március 13.

³⁷ Orgoványi, 2012. http://www.betekinto.hu/2012_4_orgovanyi (utolsó letöltés dátuma: 2013. május 5.).

³⁸ Uo.

³⁹ Uo. 45-13/3/1977. Jelentés a kulturális területen folyó ellenséges tevékenység elleni operatív munka feladatait szabályozó 0022/1970. sz. miniszteri parancs végrehajtásának helyzetéről. Budapest, 1977. március 15.

⁴⁰ A résztémát bővebben tárgyaló összefoglaló jelentéseket is készítettek az állambiztonsági szervek. Például ÁBTL 1.11.3. II. sorozat. Fjz. 23/29-3580/1976. Az imperialisták speciális szolgálatainak törekvései az ellenzéki mozgalmak kialakítására, irányítására a Magyar Népköztársaságban.

⁴¹ Haraszi Miklós ellen 1973-ban indítottak eljárást a *Darabbér* című szociográfiai munkája miatt.

⁴² A Minisztertanács népesedéspolitikáról hozott határozata elleni tiltakozó akció 1973-ban.

⁴³ A csehszlovák kormány emberi jogokat sértő intézkedései elleni tiltakozás és a tiltakozást támogató aláírásgyűjtési mozgalom.

⁴⁴ Kis János – Bence György – Márkus György *Hogyan lehetséges kritikai gazdaságtan?* című, kéziratban terjedő könyvének közkeletű neve.

⁴⁵ Kéziratban terjesztett művészeti folyóirat 1971–1973 között.

⁴⁶ A hatvanas években a *Valóság* és a *Kortárs* hasábjain folytatott vita, amit Almási Miklós „Elidegenedés és szocializmus” című tanulmánya indított el.

⁴⁷ Konrád György és Szelényi Iván *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* című, 1973–1974-ben kéziratban terjesztett esszéje.

⁴⁸ Bővebben Szőnyei, 2012/II: 11–335.; Csizmadia, 1995.

⁴⁹ A hetvenes és nyolcvanas években a nacionalista platformról folytatott tevékenység elhárítása egyre fontosabbá vált, ennek következtében terjedelmes elemzések készültek a témáról. Például ÁBTL 1.11.1. 45-13/16/1979. és ÁBTL 1.11.1. 45-95/1980. Jelentés a nacionalista platform alapján folyó ellenséges tevékenység belügyi tapasztalatairól. Ellenintézkedéseink hatékonysága, további feladataink.

⁵⁰ Szőnyei, 2012: 551–728. (2. kötet)

⁵¹ Heller Ágnes és Fehér Ferenc filozófust emigrációba kényszerítette a hatalom. Erről bővebben: Csizmadia, 1995.

⁵² ÁBTL 1.11.1. 45-13/3/1977. Jelentés a kulturális területen folyó ellenséges tevékenység elleni operatív munka feladatait szabályozó 0022/1970. sz. miniszteri parancs végrehajtásának helyzetéről, 1977. március 15.

⁵³ ÁBTL 1.11.10. II. sorozat. 394-64/1976. 1. sz. melléklet. 1976. szeptember 30-án a kulturális vonalon foglalkoztatott, valamint pihentetett hálózat száma, összetétele.

⁵⁴ Az SZT-tiszti hálózatról bővebben lásd: Orgoványi, 2011. http://www.betekinto.hu/2011_1_orgovanyi (utolsó letöltés dátuma: 2013. május 6.).

⁵⁵ ÁBTL 1.11.1. 45-13/3/1977. Jelentés a kulturális területen folyó ellenséges tevékenység elleni operatív munka feladatait szabályozó 0022/1970. sz. miniszteri parancs végrehajtásának helyzetéről, 1977. március 15.

⁵⁶ Uo. 45-13/17/1986. Jelentés a kulturális területen az ellenséges tevékenység elhárítását szabályozó 0022/1970. sz. BM parancs végrehajtásának tapasztalatairól, 1986 (d. n.).

⁵⁷ Bővebben: Csizmadia, 1995.

⁵⁸ Bővebben: Szőnyei, 2012/II: 551–1037.

⁵⁹ Az MSZMP PB rendszeresen foglalkozott a belső elhárítás alapvető irányait meghatározó kérdésekkel, az állambiztonsági szervek az egyházpolitikára, a kultúrpolitikára és a belső ellenséges ellenzékre vonatkozó határozatok alapján végezték a feladatukat. Uo. 45-13/17a/1986. Emlékeztető az 1986. október 22-ei miniszterhelyettesi értekezletről, 1986. október 24.

⁶⁰ A 0022/1970. számú parancs végrehajtásával a III/III-4. osztály a, b és c alosztálya, a III/III-5. osztály a és b alosztálya, a megyei rendőrségek III/III-as osztályainak kulturális vonalai, valamint a BRFK III/III-A. alosztálya foglalkozott.

⁶¹ ÁBTL 1.11.1. 45-13/17/1986. Jelentés a kulturális területen az ellenséges tevékenység elhárítását szabályozó 0022/1970. sz. BM parancs végrehajtásának tapasztalatairól, 1986 (d. n.).

⁶² Uo. 45-73/2/50/1986. Emlékeztető a III/III. Csoportfőnökség 1986. május 19-ei parancsnoki értekezletéről, 1986. május 26.

⁶³ Uo. 45-73/2/1986. Emlékeztető a III/III. Csoportfőnökség 1986. szeptember 1-jén megtartott parancsnoki értekezletéről.

⁶⁴ Uo. 45-73/3/1987. Emlékeztető a III/III. Csoportfőnökség 1987. február 2-i parancsnoki értekezletéről.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

1.11.1. Állambiztonsági Miniszterhelyettesi Titkárság iratai

1.11.3. BM III. Főcsoportfőnökség

1.11.10. Operatív nyilvántartást végző szervezeti egységek iratai

2.7.2. BM Tájékoztató

4.1. Állambiztonsági munkához készült háttéranyagok (A-anyag)

A-3829/17. Az ellenség tanulmányozása. 17. kötet. A kulturális területen tapasztalt ellenséges tevékenység főbb kérdéseiről. Ideiglenes jegyzet a Rendőrtiszti Főiskola számára. BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség, 1972.

A-1353/3. Jelentés a kulturális területeken folyó ellenséges tevékenységről, az operatív munka helyzetéről. Budapest, 1970. április 15.

4.2. Parancsgyűjtemény

Nyomtatásban megjelent források

Cseh–Kalmár–Pór (szerk.), 1999

Zárt, bizalmas, számozott. Tájékoztatópolitika és cenzúra, 1956–1963. (Dokumentumok). Szerkesztette: Cseh Gergő Bendegúz, Kalmár Melinda, Pór Edit. Budapest, Osiris Kiadó.

Cseh–Krahulcsán–Müller–Pór (szerk.), 2004

Zárt, bizalmas, számozott II. Tájékoztatáspolitikai és cenzúra, 1962–1979. (Dokumentumok). Szerkesztette: Cseh Gergő Bendegúz, Krahulcsán Zsolt, Müller Rolf, Pór Edit. Budapest, Osiris Kiadó.

Gyarmati – S. Varga (szerk.), 2005

A BM Kollégiumának 1955. június 17-i ülése. Jelentés az ideológia területén tevékenykedő ellenséges elemek ellen folytatott ügynöki operatív munka helyzetéről. In *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956.* Második kötet. Összeállította, a jegyzeteket készítette: Kajári Erzsébet. Szerkesztette: Gyarmati György és S. Varga Katalin. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára, 2005.

Hivatkozott irodalom

Csizmadia, 1995

Csizmadia Ervin: *A magyar demokratikus ellenzék (1968–1988).* I–III. kötet. Budapest, T-Twins Kiadó.

Kalmár, 1998

Kalmár Melinda: *Ennivaló és hozomány. A kora kádárizmus ideológiája.* Budapest, Magvető.

Orgoványi, 2011

Orgoványi István: A Belügyminisztérium III. Főcsoportfőnökségének szigorúan titkos állománya. *Betekintő*, 1. sz.

Orgoványi, 2012

Orgoványi István: A társadalomra különösen veszélyes ellenséges elemek ellenőrzése, 1959–1989. *Betekintő*, 4. sz.

Révész, 1997

Révész Sándor: *Aczél és korunk.* Budapest, Sík Kiadó.

Standeisky, 1996

Standeisky Éva: *Az írók és a hatalom 1956–1963.* Budapest, 1956-os Intézet.

Szönyei, 2012

Szönyei Tamás: *Titkos írás – állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet, 1956–1990.* 1–2. kötet. Budapest, Noran Könyvesház.

Unger, 2004

Unger Gabriella: Ellenkultúra és állambiztonság. In *Trezor 3. Az átmenet évkönyve 2003.* Szerkesztette: Gyarmati György. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára.